

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ У ЗАКЛАДАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ

FEATURES OF FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE IN HIGH SCHOOL STUDENTS IN SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Ланкіна В.В.,

*orcid.org/0009-0005-1246-8406**здобувачка освітньо-наукового ступеня доктора філософії**Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука*

У статті розглядаються особливості формування дослідницької компетентності учнів старших класів у закладах спеціалізованої освіти. В умовах реалізації Концепції Нової української школи та з появою закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування актуальним є необхідність запровадження дослідницької роботи в освітній процес.

Дослідницька компетентність є однією з ключових компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи, а також важливою умовою для формування конкурентоспроможного випускника XXI століття, який розвиватиме наукову сферу своєї країни та буде професіоналом своєї справи. Формування дослідницької компетентності є важливим аспектом освіти і розвитку суспільства. Ця компетентність охоплює здатність до самостійного проведення наукових досліджень, аналізу даних, критичного мислення, пошуку нових знань та здатності до інноваційної діяльності. Формування дослідницької компетентності є важливим для розвитку науки і технології, критичного і проблемного мислення, інноваційності і творчості.

Метою дослідження є вивчення умов формування дослідницької компетентності учнів старших класів для подальшого сприяння запровадження дослідницької діяльності в освітній процес закладів спеціалізованої освіти. Об'єктом дослідження є освітній процес закладів спеціалізованої освіти, а предметом - особливості формування дослідницької компетентності у таких навчальних закладах. У статті розглянуто вивчення питання дослідницької компетентності науковцями, здійснено аналіз відповідних законодавчих документів, доведена необхідність введення дослідницької компетентності у процес навчання учнів старших класів закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування. Автор статті наголошує на важливості розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі для реалізації наукової роботи згідно Стандарту спеціалізованої освіти.

Ключові слова: заклади спеціалізованої освіти, дослідницька робота, дослідницька компетентність, наукова робота, профільна освіта, обдарована дитина.

The article shows the features of formation of research competence in high school students in specialized educational institutions. In the context of implementing the Concept of the New Ukrainian School and the emergence of science-oriented specialized educational institutions, there is a need for introducing research work into the educational process.

Developing research competence is an important aspect of education and societal advancement. This competence encompasses the ability to independently conduct scientific research, analyze data, think critically, seek new knowledge, and engage in innovative activities. The cultivation of research competence is crucial for the progress of science and technology, critical and problem-solving thinking, as well as fostering innovation and creativity.

The aim of the research is to study the conditions for developing research competence among high school students, with the goal of promoting the introduction of research activity into the educational process of specialized educational institutions. The object of the study is the educational process of specialized educational institutions, and the subject is the features for developing research competence in these educational institutions. The article examines the study of research competence by scientists, analyzes relevant legislative documents, and establishes the need to introduce research competence into the education process for senior students in specialized scientific-oriented institutions. The author emphasizes the importance of developing and approving standards of specialized secondary education based on competence for the implementation of research work in accordance with the Standard of specialized education.

Research competence is one of the key competences identified in the Concept of the New Ukrainian School and is an important condition for forming a competitive graduate of the 21st century who will develop the scientific branch in their country and be a professional in this field.

Key words: specialized educational institutions, research work, research competence, scientific work, specialized education, gifted child.

Постановка проблеми. Увага до вивчення дослідницької діяльності зосереджена вивченням освітнього та наукового процесів професійних закладів освіти та ВНЗ. Із запровадженням реформи освіти в Україні, а саме з появою Нової української школи з'явилася необхідність перегляду підходів до навчання сучасного здобувача освіти. Реалізація

Концепції Нової української школи базується на формуванні ключових компетентностей учнів. Дослідницька компетентність є однією з найважливіших вмінь, яку може набути учень у сучасному світі. Вона дозволяє стати успішним у професійній діяльності, розвивати науку і технології, а також зробити власний внесок у розвиток суспільства.

Питання дослідницької компетентності розглядається науковцями починаючи від етимології слова та продовжуючи вивченням умінь і навичок, якими повинна володіти людина для провадження наукової діяльності. Вчені дають визначення дослідницької компетентності по-різному, але спільним можна виокремити базові знання та зацікавленість здобувачів освіти до наук.

Науковими дослідженнями займаються не всі учні, зважаючи на брак часу, знання та зацікавленість. Здебільшого такою діяльністю діти займаються в гуртках Малої академії наук. Нині важливим є необхідність введення дослідницької діяльності в освітній процес навчальних закладів з метою формування відповідної компетентності та підготовки здобувача освіти, зацікавленого наукою.

Питання впровадження дослідницької діяльності в освітній процес закладів загальної середньої освіти є малодослідженим і піднімається тільки в контексті реалізації Концепції Нової української школи, яка, згідно документів, знаходиться на третій фазі реалізації, 2023–2029 рр. Третя фаза передбачає:

- Розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі – 2023 рік.
- Формування мережі закладів III рівня (профільної школи) – не пізніше 2025 року.
- Створення системи незалежного оцінювання професійних кваліфікацій випускників професійного профілю старшої школи.
- Початок роботи профільної школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі (передбачено проектом Закону України «Про освіту») – не пізніше 2027 року. На цій основі створення передумов для скорочення тривалості (навантаження) бакалаврських програм вищої освіти в середньому на 45 кредитів.
- Перший дванадцятий клас Нової школи – не пізніше 2029 року [6, 32].

Останнім часом з'являються спеціалізовані заклади загальної середньої освіти, такі як науковий лицей для реалізації профільної освіти та здійснення інноваційних досліджень. Однак, формування дослідницької компетентності учнів старших класів у закладах спеціалізованої освіти залишається малодослідженою проблемою та недостатньо реалізованою діяльністю серед здобувачів освіти і педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень. Проблему формування дослідницької компетентності розглядали такі вчені, як В.В. Вербицький, М.С. Головань, О.С. Гринюк, Л.А. Покась, П. Мороз, І. Мороз та

інші. Зокрема, Вербицький В.В. вважає, що здійснення дослідницької діяльності залежить від створення позитивних психолого-педагогічних умов, диференційованого підходу до навчання. Він зауважує, що «учень, здійснюючи дослідження, проходить свій шлях вирішення поставленого завдання через евристичні підходи, не використовуючи відомі алгоритми. У цьому виявляється неалгоритмічність дослідницької компетентності. Учень, що займається дослідженням, здатний переносити дослідницький підхід на різні сфери діяльності і застосовувати в різних ситуаціях, що підтверджує поліфункціональність, універсальність і надпредметність дослідницької компетентності» [2, 46]. Головань М.С. виділяє такі основні компоненти дослідницької діяльності, як: проєктувальний, інформаційний, аналітичний, практичний. Він ототожнює дослідницькі вміння з системою інтелектуальних та практичних умінь особистості, необхідних для самостійного виконання дослідження. Науковець вважає, що ядро дослідницьких дій складають, інтелектуальні вміння, а практичні вміння – це спосіб пошукової діяльності [3, 58].

На думку Гринюк О.С. метою використання науково-дослідницької діяльності в освіті є сприяння формуванню учнів навичок самостійного пошуку нових знань та їх застосування в творчих завданнях, розвитку нових пізнавальних цінностей, що є основою для інтелектуального зростання дитини та формування її творчої особистості. Дослідниця вважає, що формування науково-дослідницьких умінь у школярів – процес складний і довготривалий, і що завданням вчителя-керівника є правильно підібрати методи формування дослідницьких навичок, контролювати, аналізувати і виправляти помилки [4, 3]. На думку Покась Л.А., науково-дослідницькою діяльністю можуть займатися учні старших класів, оскільки вони мають більше життєвого досвіду, знань, розвинену спостережливість, схильні до дослідження, здатні систематизувати матеріал, узагальнити його, роблять власні висновки, пояснюють причинно-наслідкові зв'язки. Вона наголошує, що впровадження дослідницької роботи в урочний час «набуває навчального характеру і спрямує навчально-виховний процес на створення якісно нових особистісних цінностей та індивідуальних досягнень учнів в умовах самостійної пошукової практики» [7, 2]. Мороз П. і Мороз І. вважають, що дослідницьке завдання можна визначити як особливий тип навчального завдання, яке характеризується повною або частковою новизною для учня, вимагає вирішення навчальної проблеми

шляхом пошуку нових знань, методів та навичок, та спонукає учнів активно використовувати зв'язки, відношення та доведення в процесі навчання [5, 145].

Проаналізувавши статті вчених та дослідників з даної теми, можна зробити висновок, що дослідницька робота учнів є важливою і повинна реалізовуватися в освітньому процесі закладів освіти. Учні старших класів можуть здійснювати науково-дослідницьку та інноваційну діяльність, тому що володіють необхідними знаннями, вміннями, навичками та є психологічно готовими до такого виду роботи.

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена тим, що запровадження дослідницької діяльності зосереджено в закладах професійної освіти та ВНЗ і не відповідає вимогам впровадження в освітніх закладах спеціалізованої освіти наукового спрямування. Розроблення та затвердження законодавчих документів щодо розвитку формування дослідницької компетентності залишаються в процесі втілення в життя та, зважаючи на воєнний стан в країні, не має точних строків завершення.

Метою дослідження є вивчення умов формування дослідницької компетентності учнів старших класів для подальшого сприяння запровадження дослідницької діяльності в освітній процес закладів спеціалізованої освіти. Об'єктом дослідження є освітній процес закладів спеціалізованої освіти, а предметом – особливості формування дослідницької компетентності в даних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про освіту», Закону про повну загальну середню освіту, Концепції Нової української школи, освітній процес закладу освіти спрямовується на виявлення та розвиток здібностей та обдарувань особистості, її індивідуальних можливостей, досягнення результатів навчання, прогресу в розвитку, зокрема формування і застосування відповідних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних умінь. Згідно даних законів та концепції, головною метою освіти є усебічний розвиток особистості дитини. Результатом освіти є здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьку роботу, яка вміє вчитися з різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших людей.

Спеціалізована освіта наукового спрямування, згідно Стандарту спеціалізованої наукової освіти, орієнтована на формування у здобувачів загальнолюдських цінностей (морально-етичних

і соціально-політичних), а також вимогливості до якості власних досліджень, дисциплінованості та продуктивності у дослідницькій діяльності, відповідальності за результати власних досліджень та їх вплив на життя і здоров'я людей та на довкілля, сміливості у відстоюванні власних думок та поглядів, здатності самостійно приймати раціональні рішення та висувати гіпотези, толерантного ставлення до критики, інших поглядів і думок.

Концепція профільного навчання ґрунтується на принципах диференціації (розподілу учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами); варіативності, альтернативності й доступності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення); наступності та неперервності (між до профільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою); гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю); діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання).

Питання формування дослідницької компетентності набуло особливої уваги з появою такого закладу загальної середньої освіти як науковий лицей. В Положенні про науковий лицей визначені основні засади діяльності таких закладів, а саме: забезпечення здобуття базової середньої освіти або повної загальної середньої освіти та залучення здобувачів освіти та педагогічних працівників до наукової, навчально-дослідницької, дослідницько-експериментальної, конструкторської, винахідницької, пошукової діяльності. Діяльність наукового лицейу спрямована на формування свідомого громадянина України, здатного до впровадження дослідницької, наукової та інноваційної діяльності задля розвитку своєї держави.

У Стандарті спеціалізованої освіти наукового спрямування чітко визначені обов'язкові вимоги до дослідницької компетентності здобувачів освіти щодо їх діяльності, а саме:

1. Здатність здобувачів освіти застосовувати у дослідницькій діяльності теоретичні та емпіричні методи дослідження.

2. Здатність здобувачів освіти здійснювати пошук, технічну обробку, узагальнення та застосування інформації, результатів досліджень.

3. Здатність здобувачів освіти організувати власну дослідницьку діяльність, планувати та провадити її, аналізувати та контролювати результати власної діяльності.

4. Здатність здобувачів освіти ефективно взаємодіяти з іншими (письмово та усно формулювати свої думки, вести дискусію, діалог у процесі спільної діяльності або під час презентації її результатів тощо).

5. Здатність до продукування нових ідей та нестандартного розв'язання дослідницьких навчальних завдань [8].

Особлива увага при визначенні вимог до дослідницької компетентності учнів приділяється віковій категорії здобувачів освіти: 5–6 класи, 7–9 класи, 10–11 (12) класи. Даний підхід підкреслює необхідність організації дослідницької діяльності згідно знань, умінь та навичок, якими повинні володіти учні в певному віці. Так, Вербицький В.В у своїй роботі «Методичні рекомендації щодо організації дослідницької діяльності учнів» розділяє вимоги до дослідницької діяльності учнів молодшого, середнього та старшого віку. Вербицький В.В. зазначає, що учні старшого віку психологічно готові до дослідницької діяльності, так як розуміють її важливість в подальшій професійній роботі. Він зауважує, що дослідницька діяльність учнів повинна починатися з співбесіди з психологом та науковим керівником для визначення зацікавленості в темі, можливості та бажанні над нею працювати. З педагогічної точки зору, учень повинен мати відповідні знання, уміння, навички з теми дослідження; володіти науковим апаратом, тобто розуміти специфічну термінологію; правильно формулювати тему, об'єкт, предмет, гіпотезу; знати та розуміти структуру укладання дослідження [1].

Сердюк Г.А. у своїй статті «Дослідницька компетентність учителя як основа успішної організації дослідно-орієнтованого навчання в науковому ліцеї» наголошує на важливості розвитку дослідницької компетентності вчителя. Автор підкреслює можливість реалізації дослідницької діяльності в освітньому процесі наукового ліцею та розглядає «дослідницьку компетентність старшокласників як якість, що проявляється в потребі особистості до наукового пізнання світу; умінні виконувати дослідницьку роботу; умінні творчо використовувати набуті знання, здатності самостійно, творчо опановувати нові способи діяльності в будь-якій сфері людського життя. Педагог у такій моделі володіє свободою у виборі освітньої технології та розглядається як професіонал – відповідальний, креативний, усебічно розвинений» [10, 90].

Здатність учня до дослідницької діяльності пов'язують з поняттям обдарованості. Під обдарованістю учнів розуміють наявність особливих якостей та умінь, неординарні підходи для здійснення певної роботи. Обдаровані діти володіють високим інтелектуальним розвитком, воліють спілкуватися з дорослими людьми, не мають односторонніх серед однолітків, відчувають дискомфорт через труднощі соціалізації, шкільна спільнота не завжди об'єктивно оцінює таких дітей [11, 54]. Обдарована дитина – це дитина з надзвичайними здібностями, талантами та інтелектом, які вище середнього рівня для свого віку та оточення. Обдаровані діти можуть бути виявлені за допомогою різних методів оцінки, включаючи інтелектуальні тести, порівняння з середнім рівнем розвитку дітей їхнього віку, спостереження за їхнім поведінкою та здібностями. Отже, втілення вимог Стандарту спеціалізованої освіти в науковому ліцеї передбачає навчання, насамперед, обдарованих дітей, набір яких до навчального закладу здійснюється через відбір, шляхом проведення конкурсних випробувань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У проведеному дослідженні відображено вивчення питання здійснення дослідницької роботи у закладах освіти, здійснено аналіз відповідних законодавчих документів, з'ясовано особливості формування дослідницької компетентності учнів старших класів закладів спеціалізованої освіти. Як свідчить проведений аналіз, питання формування дослідницької компетентності учнів старших класів закладів спеціалізованої освіти є малодослідженим та вимагає глибшого вивчення. Щодо законодавчих документів, варто звернути увагу на реалізацію Концепції Нової української школи щодо розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі, а також розроблення алгоритму дій введення дослідницької діяльності на уроках. Викладені задачі передбачають реалізацію дослідницької діяльності в освітньому процесі, яка може здійснюватися в закладах спеціалізованої освіти наукового спрямування, таких як науковий ліцей, надасть учням необхідні знання, вміння, навички в певній темі дослідницької діяльності, підготує фахівців-інноваторів для розвитку наукової сфери країни.

У перспективі подальше дослідження питання вбачаємо у вивченні проблеми формування дослідницької компетентності обдарованих дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербицький В.В. Методичні рекомендації щодо організації дослідницької діяльності учнів. URL: <http://surl.li/gjchx> (дата звернення: 13.04.2023).
2. Вербицький, В.В. Дослідницька компетентність старшокласників як засіб формування особистості. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіту наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України. 2011. С. 44–47.
3. Головань, Микола Степанович, Валерій Валерійович Яценко. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі 7 (2012): 55–62.
4. Гринюк, Оксана Сергіївна. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання природознавства в старшій школі як умова формування їх творчої активності. Проблеми організації дослідно-експериментальної діяльності в галузі навчання природничо-математичних дисциплін: збірник наукових праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 27 жовтня 2015 р. ДООППО. 2015. С. 1–8.
5. Мороз, Петро, Ірина Мороз. Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. Проблеми сучасного підручника 24 (2020): 142–162.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи/ Міністерство освіти і науки України. 2016. 40 с.
7. Покась, Лілія. Формування дослідницької компетентності в учнів на уроках географії. 2012. С. 1–4.
8. Про затвердження Стандарту спеціалізованої освіти наукового спрямування: Міністерство освіти і науки України від 16.10.2019 № 1303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1303729-19#Text> (дата звернення: 13.04.2023).
9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII: станом на 14.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
10. Сердюк Г.А. Дослідницька компетентність учителя як основа успішної організації дослідно-орієнтованого навчання в науковому ліцеї. 2022. с. 89–92.
11. Турчина І., Тополь Є. Дитяча обдарованість як психолого-педагогічна проблема. Молодий вчений. 2021. №11. С. 53–56.